

Samhandlingen – skyddet mot ett totalitärt samhälle

av Bengt-Åke Wennberg

I maj 2016 deltog jag i två seminarier med Allan Janik vars diskussioner för mig tydligt demonstrerade skillnaden mellan Emile Durkheims och Gabriel Tardes ansatser.

Allan Janik är professor i Filosofi vid universiteten i Wien och Innsbruck. Han är adjungerad professor vid programmet för yrkeskunskap och teknologi vid Kungliga Tekniska Högskolan. Allan Janik är kristdemokrat och medlem i en "think tank" i EU som heter "European Ideas Network" (EIN). Han kom till seminariet direkt från ett möte i detta nätverk.

Mötet handlade om den populism som spreds inom EU. Janik hade inför seminariet formulerat sina tankar i två texter (Janik 2016a; Janik 2016b). Janik oroade sig särskilt för det som benämndes det demokratiska underskottet – det vill säga ett allt större avstånd mellan beslutsfattare och "folk". Både den radikala vänstern och den radikala högern vann mark. Jag dokumenterade efteråt mina reflektioner och kommentarer till seminariet i en särskild essä (Wennberg 2016).

Det demokratiska underskottet riskerade enligt Janik att driva utvecklingen in i extrema och totalitära banor som exempelvis rasistisk totalitarism, intolerant individualism, kollektivistisk totalitarism eller auktoritär teokrati (Janik 2012).

Jag menar att en förklaring till populismen är att vi i vår europeiska version av demokrati har byggt på samma tankefigurer som sociologen Emile Durkheim bygger sin ansats på. Vi har i våra studier och analyser kunnat visa att de grundantaganden som Durkheim utgick från har visat sig vara ofullständiga.

Nu behöver inte alla ha läst Durkheim eller ens förstått hans forskning för att undermedvetet anamma hans grundantaganden. Hans analyser av samhällsutvecklingen har fått starkt gensvar och skapat en doxa genom vilken hans grundantagandena förmedlas i alla de politiska samtal och analyser som just nu pågår i samhället (Wennberg 2020; Wennberg och Hane 2020).

Det är svårt att avvika från den etablerade doxan om det inte finns några alternativ. Då är man fast. Genom att grundantagandena är av typen väsensförklaringar kan de inte heller prövas empiriskt. När de inte tydligt kan formuleras så kommer de att underförstått styra doxan.

Om grundantagandena är olämpliga för de frågor som behandlas så uppstår anomalier. Dessa driver så småningom fram att grundantagandena måste revideras (Kuhn 1979; Wennberg och Tillberg 2019). Detta har varit fallet för mig i mina arbeten under närmare femtio år.

Förslag till nya väsensförklaringar kan bara göras trovärdiga utifrån sin förmåga att leda till mer realistiska analyser. Om jag har rätt och grundantagandena generellt sett visar sig vara olämpliga blir demokratins principer deformerade. Då måste nya alternativa resonemang prövas som bygger på mer adekvata grundantaganden. Jag har för övrigt funnit att det skifte som nu sker från Durkheim till Tarde gäller de flesta områden i vårt samhälle i vilka jag har haft uppdrag.

Skiftet kan säkert formuleras och dokumenteras på många andra sätt än jag gör, men jag har funnit referenserna till Durkheim och Tarde är särskilt illustrativa. Kommande bloggar under året kommer att ta upp några av dessa skiften. De kommer att visa vari Durkheims ofullkomligheter ligger och vilka olyckliga konsekvenser det får om man fortsätter med denna typ av analyser.

I just denna blogg behandlas demokratin. Eller snarare Allan Janiks oro för att dagens demokrati inte längre skyddar oss mot totalitära rörelser.

Ett begrepp som jag inte kände till innan seminariet, men som uppenbarligen var centralt i de diskussioner med Janik som pågick vid institutionen på KTH var begreppet "handlingspåbjudande". Handlingspåbjudandet är, som jag förstår det, en inre känsla av att situationen är sådan att man behöver ingripa.

Inte för att man är beordrad till det eller för att man har anledning att följa en viss regel utan för att man uppfattar sig som delaktig i en viss social gemenskap. Handlingen är ett uttryck för ett värnande om denna gemenskap och dess medlemmar. Detta värnande omfattar en mängd områden som exempelvis omsorg, stöd etc. men också, och minst lika viktigt, varandras möjligheter till inflytande.

Lisbeth Rydén har i sin avhandling (2020) karaktäriserat detta värnande av inflytandet på arbetsplatsen i tre enkla skyldigheter för alla berörda. Dessa innebär att var och en i gemenskapen skall få

- komma till tals om frågor som är gemensamt viktiga.
- komma till sin rätt i sina försök att medverka till att skapa det allmänna bästa.
- bidra till att man gemensamt kommer till rätta med de svårigheter och hinder man tillsammans möter.

Dessa önsknings, som enligt Janik är vår medärvda grund för den demokratiska tanken, begränsas av vad vederbörande person uppfattar som gemenskapens gränser – familjen, jobbet, vännerna, nationen eller mänskligheten. Ett specialfall är naturligtvis förekomsten av egocentricitet eller narcissism som medför att ingen annan än personen själv tas på allvar eller anses viktig. För en sådan person finns ingen gemenskap.

Det demokratiska underskottet uppstår när ovanstående skyldigheter mot varandra inte längre upprätthålls. Detta inträffar när sakförhållanden blir alltför komplexa och svårbegripliga eller när ansvaret flyttas bort från berörda personer. Dessa blir då bara marionetter i centrala beslutsfattareshänder.

Denna utveckling är en reduktion av komplexiteten till något hanterbart och följer då en Durkheimsk logik. En mer konstruktiv – men möjligen mer krävande – logik skulle kunna skapas om man utgick från Tardes ansats. I det

följande skall jag ange några skillnader mellan de två med avseende på det demokratiska underskottet.

Förekomsten av socialt konstruerade strukturer

För att människor i sin samverkan skall kunna upprätthålla kraven på en god social kontext krävs struktur, hållbara överenskommelser, ordning och en viss förutsägbarhet. Durkheim drog då slutsatsen att den struktur han observerade styrde människors interaktioner med varandra. De "goda" strukturerna skulle då kunna flyttas från den ena kontexten till den andra. De skulle också kunna beslutas av experter och överhet när man förstod sambandet mellan strukturer, regelverk, lämpliga ordval och benämningar etc. och de interaktiva skeenden som "uppstod".

Följer man å andra sidan Tardes ansats så skapas i stället strukturerna genom att de inblandade personerna, grupperna, samhällena etc. lyckas komma till rätta med sina samverkanssvårigheter och därvid etablerat strukturer och former som gör just deras samverkan möjlig. En stor betydelse för detta är det kristna kärleksbudet. De strukturer som formas innehåller en inbäddad kunskap som kommande generationer kan lära sig av. Någon sådan inbäddad kunskap FINNS INTE i de strukturer som växer fram i Durkheims ansats. Detta har tidigt påpekats av Karl Popper (Popper 1945). Sociala system är enligt honom inte slutna system utan öppna system som förändrar sig själva i mötet med nya omständigheter.

Makt, styrning och inflytande

Är man fången i föreställningen att strukturens och organiseringens konstruktion styr det interaktiva samspelet mellan människor så tvingas man "få berörda människor att" följa det stipulerade regelsystemet, programmet, planen etc. Man tvingas kontrollera att de har förstått och följer det uppställda målet. De "underställda" måste då på samma sätt som aktörer i ett skådespel ta regi och ingå i samspelet på det sätt som är föreskrivet. Avvikelse kan godtas bara de inte äventyrar den gemensamma insatsen. De initiativ som tas måste ligga inom ramen för den gemensamt fastställda ideologin.

Tardes ansats följer en helt annan linje. Människor som lever i en gemenskap och är beroende av varandra behöver utveckla en förmåga att ur det sammantagna individuella görandet skapa en samhandling som helst är konstruktiv och underlättande för alla – men som i varje fall inte försvårar för några att nå sina mål. Detta kräver samtal och överväganden mellan varandra – som söker överbrygga deras olikheter – till dess man finner en form som uppfyller kraven hos den enskilde såväl som för kollektivet i situationen. Det bildas då ordningar, strukturer och samverkansformer som är hållbara så länge som situationen inte förändras. Om situationen och förutsättningarna förändras måste man på nytt engagera sig i sådana samtal och överväganden. Den verkliga kunskapen ligger då inte i själva strukturerna utan i förmågan hos de berörda aktörerna att genom sina samtal förstå situationen forma samarbetet i den (Weick 1995; 2005).

Formen för språkbruket (doxan)

Durkheims ansats bygger på en teknologisk logik. Den önskade styrningen räknas ut genom att göra de ingående personerna till statistiska enheter, objekt, stereotyper, rollfigurer etc. vars ageranden kan sammanfogas i konfigurationer. Olika skeenden kan då liksom vädret simuleras fram och förutses om de deltagande individerna väljer att följa och anpassa sig till de handlingsmönster som givits dem. Uppföljningar och olika utvärderingar kan skapa allt mer sofistikerade beskrivningar och konfigurationer. Den stora variationen av tänkbara kombinationer gör samhället allt mer byråkratiskt och oöverskådligt vilket medför stora hinder för ”vanliga” medborgare att engagera sig ”demokratiskt”.

Durkheims ansats är till synes objektiv, vetenskaplig, neutral och allmängiltig så som är fallet med den teknologiska logiken. Neutraliteten har emellertid historiskt visat sig vara en missuppfattning. Inblandade personer kommer att tolka de strukturella elementen efter var och en sina olika värderingar och ideologier. Tarde erbjuder därför en ansats som är mer realistisk och förenlig med den mänskliga naturen och aktörernas delaktighet och engagemang i de sociala system de skapar tillsammans.

Demokrati genom val av partier

Följer man Durkheims ansats måste valsystemen inordna sig under det faktum att det är den underliggande ideologin för den etablerade strukturen som anses styra det interaktiva skeendet. Valsystemen har därför blivit utformade så att väljarna väljer representanter som har ideologier och värderingar som överensstämmer med deras egna. Detta har skapat ett partisystem som tar utgångspunkt i att representanter med den ideologi som majoriteten väljer också skall ha makten att tolka de resonemang som växer fram ur den Durkheimska ansatsen. Det ingår emellertid i varje partis program att detta skall ha "hela" makten för att dess ideologi skall få genomslag. Detta har historiskt har visat sig leda till auktoritära och totalitära styrelseformer och slutna samhällen (Weil 1943; Ramírez 2014; Paulsen 2014).

Tardes ansats utgår istället från att människan har förutsättningar att inom sin gemenskap bygga upp en förmåga att gemensamt överbrygga olika värderingsstrukturer, trossatser och ideologiska ansatser. Detta blir nödvändigt varje gång nya situationer uppkommer. Har man kollektiv tillgång till denna förmåga behöver man inte förfalla till att förlita sig på tidigare strukturer. Man kan självständigt skapa nya och egna strukturer och samarbetsformer som är mer lämpade för den aktuella situationen. Om "folket" förlorar insikten om möjligheten att utnyttja denna förmåga – eller aktivt hindras att göra detta – så tvingas de överlåta ansvaret till krafter utanför dem själva. När de då måste förlita sig på olika former av yttre styrning så riskerar gemenskapen att falla sönder och totalitära krafter och auktoritära styrelseskick får allt större svängrum.

Sammanfattningsvis

Det finns en omfattande erfarenhet av att auktoritära och totalitära styrelseskick medför ett stort lidande för många människor – inte bara i händelse av illvilliga och korrupta ledare – utan redan genom de åtgärder som överheten behöver vidta för att få de berörda att följa "his masters voice". Jag menar att det var detta som Allan Janik var rädd för och som hans essä handlade om. Och jag delar hans oro.

Referenser

Janik A (2012): European Values. Reflections on the Foundations of Christian Democracy. Arbetsmaterial till seminariet i maj 2016 – kan laddas ner här.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/European Values.pdf>

Janik A (2016a): Populism and Democracy. Arbetsmaterial till seminariet i maj 2016 – kan laddas ner här.

https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Populism_and_Democracy.pdf

Janik A (2016b): Populism: Problems and Challenges. Comments upon the EIN Seminar on Populism, Brussels 12 May 2015. Arbetsmaterial till seminariet i maj 2016 – kan laddas ner här.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Populism2.pdf>

Kuhn T (1979): De vetenskapliga revolutionernas struktur. Lund: Doxa.

Paulsen R (2014): Partierna hindrar oss från att tänka själva. SvD 25 oktober 2015.

<https://www.svd.se/partierna-hindrar-oss-fran-att-tank-a-sjalva>

Popper, K (1945) The open society and its enemies. Vol 2. Hegel and Marx Routledge. I ny svensk utgåva: Popper K (2017): Det öppna samhället och dess fiender. Umeå: H:ström Text & Kultur AB.

Ramírez JR (2014): Partipolitikens paradox. Degerfors. Samarbetsdynamik AB.

https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Ram%C3%ADrez/JLR_47.pdf

Rydén, L. (2020). Diskursiv arbetsmiljö: Ett nytt perspektiv på organisatorisk arbetsmiljö (Doktorsavhandling). Kungliga Tekniska högskolan, Stockholm.

Weil S (1943): Note sur la suppression générale des partis politiques – utgiven på svenska. Weil S (2014): Om de politiska partiernas allmänna avskaffande. Umeå: H:ström Text & Kultur.

Weick K (1995): Sensemaking in Organisations. London: Sage.

Weick K, Sutcliffe K M, Obstfeld D (2005): Organizing and the Process of Sensemaking. Organization Science; vol 16; no 4, s 409 – 421.

Wennberg B-Å (2016); Budkavlen som modell för kunskaps-spridning. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Janikfull.pdf>

Wennberg B-Å (2020): Den nya och oförlösta kunskapen om människans sociala system. Blogg Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://menvart.se/Filerpdf/2020-bloggar/Blogg2004085.pdf>

Wennberg B-Å, Hane M (2019): Doxans kraft– hindret för goda analyser i och om arbetslivet. Degerfors: Häfte – Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Haften/Doxanfullfinal.pdf>

Wennberg B-Å, Hane M (2020). Tankefigurer, tankestilar och tankekollektiv. Blogg www.bengtharry.me. Degerfors: Samarbetsdynamik AB

<https://menvart.se/Filerpdf/2020-bloggar/Blogg2006084.pdf>

Wennberg B-Å och Tillberg P (2019): Paradigmskiftet – dess natur och konsekvenser. Degerfors: Samarbetsdynamik AB

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Haften/Paradigmfullfinal.pdf>